

УДК 355.48(497.11:470)"1891/1915"
94:623.442/.443(497.11)
DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.17.rusijaisrbija.mil.191-200>

Др Горан МИЛОРАДОВИЋ
Институт за савремену историју
goranm065@gmail.com

Др Горан МИЛОРАДОВИЧ
Институт современной истории

**Покушај наоружавања Српске војске
руским брзометним пушкама 1891–1915. године
Попытка вооружить сербскую армию русскими
магазинными винтовками в 1891–1915 гг.**

У последњу деценију 19. века војска Краљевине Србије ушла је наоружана претежно пушком једнометком система Маузер-Кока, М1880 (10,15 mm). Укупно 100.000 таквих пушака Србија је купила у периоду 1881–1884. године.¹ Међутим, даљи развој наоружања је убрзо показао предности нових модела пушака са магацином за пет метака који користе бездимни барут. Тиме је повећана брзина пуцања и прецизност гађања. Када су две, за Србију потенцијално непријатељске државе, Аустроугарска и Османска царевина, почеле да набављају нове моделе пушака репетирки и српска влада је одлучила да покуша да прати нова достигнућа војне технике. Малој држави у средишту Балкана то је био знатно тежи задатак него два империјама са којима се граничила.

С обзиром на подозрење које су и Аустроугарска и Османска царевина гајиле према спољној политици Србије, балканској краљевини је на располагању остало једино да се обрати Русији и, уз њено посредовање, Француској. У периоду од јуна 1892. до новембра 1896. године трајала су дипломатска настојања Србије да дође до војне технологије коју су државе које њом располажу чувале у тајности. Налог да се изађе у сусрет српској молби издао је руски цар Александар III априла 1892. године. Било је то неколико месеци пошто се аустроугарски штићеник краљ Милан одрекао српског држављанства, а ме-

1 Bogdanović B., *Srpski Mauser*, Beograd 2004, 41-42.

сец дана после доношења закона којим се бившем краљу забрањује повратак у Србију.² Тада је председник две владе за редом био Никола Пашић (од 11. фебруара 1891. до 21. марта 1892. и од 21. марта до 9. августа 1892. године). Због тога, требовање пушака из Русије не би требало сматрати коинциденцијом, већ покушајем промене спољне политике Србије.

Први корак било је упознавање српских официра са особинама и могућностима нове брзометне пушке, па је у ту сврху Србија од Русије почетком 1892. године тражила, и после многих компликација, бесплатно добила на пробу један примерак нове руске пушке Мосин-Наган М1891 (7,62 mm) и 1.200 метака. Том приликом је руски министар војни, генерал Петар Вановски, „[...] изјавио уверење, да ће од стране српске владе бити употребљене нужне мере предострожности, како би ово у тајности остало.“³ Разлог за тајанственост треба тражити у подозрености Аустроугарске и Османске царевине према било каквим руским активностима у Србији, а нарочито војним.

Први корак ка набавци брзометних пушака система Мосин-Наган М1891 учињен је 29. јануара 1892. године, када је председник владе био Никола Пашић.⁴ Процес пребацивања пушке у Србију трајао је скоро годину дана, услед промене састава српске владе и несналажења српске, али и руске дипломатије – укључујући и чињеницу да нису знали да се експлозивни материјали не могу слати поштом као све друге пошиљке!⁵ (На страну питање „тајности“ операције). Поред тога, не треба сасвим искључити ни могућност унутрашње опструкције од стране дела српских чиновника, који су и даље били привржени краљу Милану и политици коју је водио.⁶ Током новембра 1892. године, под новом, либералном владом у Србији, из Француске је, преко Русије, послата одређена количина бездимног барута,

2 Ђоровић В., *Историја Срба*, Ниш 1999, 673.

3 Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела (МИД), Политичко одељење (ПО), 1892, Ф VI, П/38, дос. IV. Тодор Петковић, отправник послова српског посланства из Санкт Петербурга Николи Пашићу, председнику владе и министру иностраних дела у Београд, Пов. № 62, 10/22. VI 1892.

4 Исто.

5 АС, МИД, ПО, 1892, Ф VI, П/38, дос. IV. Тодор Петковић, отправник послова српског посланства из Санкт Петербурга Николи Пашићу, председнику владе и министру иностраних дела у Београд, Пов. № 100, 14/26. X 1892.

6 Видети преписку српског посланства у Санкт Петербургу и српског Министарства иностраних дела: АС, МИД, ПО, 1892, Ф VI, П/38, дос. IV; АС, МИД, ПО, 1893, Ф I, Б/3, дос. III.

чији састав је такође био државна тајна.⁷ Потом је од Русије затражена дипломатска помоћ да се „[...] набави 80–90.000 пушака са најнужнијим бројем муниције, оног истог система, који је царско-руска влада усвојила за руску војску и од кога се велики број пушака сада израђује за њен рачун у француским државним фабрикама.“⁸ У то време руска војна индустрија није располагала довољним капацитетима који би задовољили вишемилионске потребе руске војске, него су њене наруџбине стрељачког наоружања зависиле од француских фабрика.

То је значило да је Србији било неопходно посредовање руске дипломатије, да би Француска уопште прихватила малу српску наруџбину. И тада, као и данас, то није било само војно, ни само финансијско, ни само економско, него, пре свега – политичко питање. А политичка збивања у самој Србији, упркос одласку у иностранство непопуларног и компромитованог краља Милана, нису ишла на руку брзом преоружавању српске војске. Мукотрпни дипломатски преговори са Русијом о наоружавању српске војске продужавали су се под либералном владом Јована Авакумовића и радикалским владама Лазара Докића, Саве Грујића, Ђорђа Симића и Светомира Николајевића. Крајем 1892. и почетком 1893. године помоћник министра иностраних дела Русије, Николај Шишкин, обећао је српском посланику Алимпију Васиљевићу да ће „подејствовати“ код француске владе да њихове фабрике приме и српску наруџбину (до 90.000 пушака), а руски министар војни, генерал Петар Вановски, рекао је да би било „желателно“ да Србија и Русија набаве исту врсту оружја.⁹

Као објективна препрека ускоро се појавило стање финансија Краљевине Србије. Српски посланик у Русији Никола Пашић је почетком децембра 1893. године покушао да руском министру финансија Сергеју Витеу¹⁰ објасни положај Србије: „[...] наши противници воде

7 АС, МИД, ПО, 1893, Ф I, Б/3, дос. III. Алимпије Васиљевић, српски посланик из Санкт Петербурга Јовану Авакумовићу, председнику владе и министру иностраних дела у Београд, Пов. № 108, 6/18. XI 1892.

8 АС, МИД, ПО, 1893, Ф IV, Н/1, дос. III. Јован Авакумовић, председник владе и министар иностраних дела из Београда Алимпију Васиљевићу, српском посланику у Санкт Петербург, Пов. № 1857, 26. XI / 8. XII 1892.

9 АС, МИД, ПО, 1893, Ф IV, Н/1, дос. III. Извештаји посланика Алимпија Васиљевића из Санкт Петербурга председнику владе и министру иностраних дела Јовану Авакумовићу у Београд, № 130 од 24. XII 1892 / 5. I 1893. и № 133 од 12/24. I 1893.

10 Гроф Сергеј Јуљевич Вите (1849–1915), руски државник, министар финансија (1892–1903), председник Комитета министара (1903–1906), председник Савета министара (1905–1906).

противу нашег кредита, на свима европским новчаним пијацама тако очајну борбу, у намери да онемогуће реализацију нашег новог зајма, који је намењен поглавито наоружању српске војске. Наши политички противници, који су уједно и руски, пружили би Србији сваку помоћ и олакшицу, ако би се она одрекла своје садашње народне политике и потражила заштите и наслона на средње европске државе.¹¹ Међутим, тада је министар Вите прочитао Пашићу реферат одељења које рукује српским дуговима у Русији, после чега је посланик саопштио председнику српске владе Грујићу: „Овај ме је реферат веома немило дирнуо, јер он отежава врло много испуњење наше молбе.“¹² Потом се министар Вите још једном обратио српском посланику: „видите како се ви старате да одговорите својим обавезама. Ви сами убијате свој кредит у Русији. Не само што не плаћате своје обавезе на време, већ се не старате да благовремено јавите да нећете моћи платити, но и не одговарате на наша писма. У опште тако се понашате, као да нећете ништа више да знате за своје обавезе. Ви сте сами отежали положај сваког руског министра финансија да може препоручивати и даље кредитирање ваше државе.“¹³ А без те препоруке – нема пушака. Да све буде горе, и том приликом се показало да финансијски проблеми лако могу прерасти у политичке. Вите је своје излагање завршио једном констатацијом и једним питањем: „Ја знам да вашу молбу не треба да ценим са финансијског гледишта, но са политичког, но ко нам јамчи да се у будуће неће та наша помоћ обрнути противу нас, као што Бугари сада чине?“¹⁴ Коначна одлука одложена је до даљњег.

Међутим, сумње које је изразио министар Вите показале су се као оправдане. Неочекивани повратак бившег краља Милана у Србију и боравак од јануара 1894. до пролећа 1895. године дестабилизовао је политички ситуацију и додатно онеспокојио Русе.¹⁵ Српски посланик у Русији, Никола Пашић, јавио је председнику владе Ђорђу Симићу: „Повратак бившег Краља Милана у Србију и насту-

11 АС, МИД, ПО, 1893, Ф IV, Н/1, дос. III. Извештај посланика Николе Пашића из Санкт Петербурга председнику владе и министру иностраних дела Сави Грујићу у Београд, № 96, 14/26. XII 1893. Пашић алудира на Аустроугарску и Немачку.

12 Исто.

13 Исто.

14 Исто.

15 АС, МИД, ПО, 1894, Ф IV, Н/23, дос. I. Извештај посланика Николе Пашића из Санкт Петербурга председнику владе и министру иностраних дела Ђорђу Симићу у Београд, Пов. № 29, од 28. II / 12. III 1894.

пивша за тим промена владе, произвели су код Царско руске владе и код свију овдашњих меродавних кругова јако раздражење и поколебали су веру у стабилност стања, које је настало после абдикације бив. [шег] Краља Милана, и породили су сумњу, као да се иза тих изненадних појава крију намере да се спољна политика Србије измени и упути заштити сила, које су непријатељски расположене према руској политици.¹⁶ Посланик Пашић није се лако предавао, него се растрчао по руским министарствима да спасе што се спасти да, али без успеха. Министар војни, генерал Вановски, изразио је „[...] своје дубоко жалење што Србија убија свој кредит на страни честим, изненадним и са државног разлога неоправданим променама владе [...]“¹⁷, док је министар финансија Вите без устезања рекао: „за сада не могу да узимам у рад то питање, док не видим коме ће отићи та руска помоћ. Ми смо подигли Бугарску, крвљу и жртвама нашег простог народа, створили је и наоружали па је сад видимо удружену са противницима руским, словенским па и својим сопственим. Кад се смер новог преврата у Србији определи, казаћемо своју последњу реч. [...] Ми се с Миланом и његовим присталицама не можемо и нећемо мирити, али смо искрено симпатисали Краљу Александру и учинили смо неке мале жртве за учвршћење његовог престола, па смо расположени били чинити и друге много веће, али промена, која је настала услед повратка Милановог у Србију опоменула нас је да станемо и да се још једном запитамо: не варамо ли се кад помажемо Србију у којој се такви изненадни преврати дешавају и какве гаранције имамо, да се неће та наша помоћ употребити против нас саме, као што је то случај са Бугарском?“¹⁸ Повратак краља Милана у Србију разнео је у парампарчад с муком успостављено поверење и крхке везе које су радикалске и либералске владе успоставиле током претходник неколико година.

Србија двојице краљева, Милана и Александра, више није уливала поверење руској страни, па је Санкт Петербург тражио чврсте гаранције да ће за оружје бити исплаћена пуна цена. Такве гаранције, међутим, Србија није могла да пружи, јер је била у тешком финансијском положају: Аустроугарска је само 1895. године три пута затварала границу за извоз робе из Србије.¹⁹ За то време, српски посланик

16 Исто.

17 Исто.

18 Исто.

19 Ђоровић В., *Историја Срба*, 675.

у Санкт Петербургу, Милан Михаиловић, безуспешно се вртео у троуглу између три руска министарства – финансија, војног и иностраних дела – покушавајући да склопи аранжман по коме би Србији био одобрен кредит којим би она из Русије добавила 120.000 пушака и део потребне муниције. Руска страна, а посебно министар финансија Вите, остали су непоколебљиво на ставу да се пушке могу купити једино за готов новац и уз дужи рок испоруке.²⁰ Био је то дипломатски начин да се Србија доведе у ситуацију да сама одустане од аранжмана за који Руси, из политичких разлога, више нису били заинтересовани. Бесплодни процес током кога је српска влада настојала да поврати поверење Русије коначно је обустављен поновним доласком на власт Напредне странке, током влада Николе Христића и Стојана Новаковића 1895/1896. године.²¹ Наредне, 1897. године, у Србију се вратио проверени поузданик Аустроугарске, краљ Милан, поставши врховни командант активне војске.²² Тиме је покушај да се дође до пушака уз помоћ Русије и Француске дефинитивно пао у воду, а Србија је решење морала да потражи на другој страни.

Током 1891–1893. године комисија српског Министарства војног је већ анализирао перформансе нове немачке пушке система Маузер, М1893 (7 mm), али Србија тада није имала новца да их купи.²³ Када су пропали покушаји да се оружје набави преко Русије, напредњачка влада се 1898. године обратила аустроугарским банкама и немачким произвођачима. Упркос тешким финансијским условима, склопљен је аранжман за 90.000 пушака Маузер М1899, (7 mm), које су у Србију стигле 1900. године. То је било тек око половине стрељачког наоружања потребног српској војсци.²⁴ Потребна количина је допуњена преправком старих једнометки и даљом куповином нових маузерки, тако да је пешадија располагала са 195.000 модерних пушака, а коњица са 10.000 карабина. Иако је део тих пушака изгубљен током герилских борби у Старој Србији 1900–1912.

20 Видети интензивну, али бесплодну преписку између српског посланика у Русији Милана Михаиловића и српског председника владе и министра иностраних дела Стојана Новаковића. У интервалу од 15/27. VIII 1896. до 28. XI / 10. XII 1896. разменили су укупно десет писама (АС, МИД, ПО, 1896, Ф V, Н/16, дос. II).

21 АС, МИД, ПО, 1896, Ф V, Н/16, дос. II. Извештај српског посланика Милана Михаиловића из Санкт Петербурга председнику владе и министру иностраних дела Стојану Новаковићу у Београд, Пов. № 135, 24. X / 5. XI 1896.

22 Ђоровић В., *Историја Срба*, 679.

23 Bogdanović В., *Srpski Mauser*, 53.

24 Isto, 55-57.

године, преостале су чиниле главнину српског пешадијског оружја у Балканским ратовима, током којих се њихов број додатно смањио.

Пред почетак Првог светског рата, јула 1914. године, Србија је располагала са свега 131.391 пешадијском пушком и 6.218 коњичких карабина. Преко 67.000 пушака било је изгубљено, заробљено, уништено или на неки начин отуђено током вишегодишњег четовања по Старој Србији и Македонији и у два претходна рата.²⁵ Нешто је било допуњено ратним пленом, јер су и турски војници користили маузерке, али је и даље недостајало око 50.000 пушака. Покушај да оне буду купљене од Велике Британије није успео, јер је рок испоруке био предугачак, а преговори са Русијом поново су наишли на политичке препреке, али из другачијих разлога. У околностима кризе српско-аустроугарских односа, Русија није желела да додатно провозира суседне царевине испоруком пушака Србији. Тај став је промењен тек када су Аустроугарска и Немачка објавиле рат Србији и Русији. Према неким истраживачима, одобрен је руски кредит од 6 милиона рубаља, којим је Србија купила 120.000 пушака система Мосин-Наган, М1891 (7,62 mm) и 12 милиона метака.²⁶ Муниција је стизала и касније, све док Бугарска није ступила у рат и пресекла транспорт Дунавом октобра 1915. године.

Руске пушке биле су драгоцену помоћ у тим преломним месецима, али су ипак представљале тек мањи део потреба.²⁷ Још 26. октобра 1913. године председник српске владе Никола Пашић послао је телеграм српском посланству у Русији, интересујући се да ли би руска влада могла лиферовати 400.000 пушака за потребе Српске војске, уз напомену „да буде што краћи рок“.²⁸ Искусни политичар је већ тада процењивао да Аустроугарска неће лако прихватити резултате Балканских ратова и да ће вребати прву прилику да угрози територијалне тековине и државни интегритет Србије и Црне Горе. Ново оружје било је једина, каква-таква, одбрана од многоструко веће силе, али до њега се тешко могло доћи, јер су и друге европске

25 Isto, 63.

26 Милићевић М., *На погрешној обали. Пораз трупа Тимочке дивизије у бици код Чеврнтије (на Легету) 6. септембра 1914. године*, Београд 2015, 65-66.

27 О другим облицима руске помоћи Србији видети: Тимофејев А., Кремић Д., *Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата. Зборник грађе*, Београд 2014.

28 *Москва–Србија, Београд–Русија: документа и материјали*, Том III, Друштвене и политичке везе, при. А. Л. Шемякин, Е. В. Иванова, М. Перишић, А. Ј. Тимофејев, Г. Милорадовић, Београд; Москва 2012, 477.

државе, увиђајући дубину кризе у међународним односима, лагеровале наоружање и опрему, спремајући се за најгоре.

Наоружање, муниција, експлозив, шињели, фишеклије и опасачи, шаторска крила и разна друга војна и медицинска опрема стизали су из Русије у Србију током јесени 1914. и пролећа 1915. године.²⁹ Према евиденцији српског посланика у Русији, Мирослава Спалајковића, до 9. марта 1915. године у Србију је било стигло 119.980 руских пушака и 199.770.400 метака.³⁰ То, међутим, није спречило пораз Србије у јесен 1915. године. Да нове пушке неће бити довољне за преокрет на ратишту могло се видети и знатно раније – током несрећне офанзиве српских трупа у Срем, септембра 1914. године. Током битке на Легету (тј. Чеврнтији), српски војници су били наоружани новим пушкама система Мосин-Наган, које су примили непосредно пред форсирање реке Саве, па нису имали времена да изврше неопходна гађања нити да се привикну на ново оружје. Само део трупа имао је прилику да испали по пет пробних метака, остали – ни толико. Када је на то упозорен војвода Степа Степановић, командант тих трупа, лаконски је одговорио: „Нека се уче тамо.“ Током борби српски војници су гађали превисоко, без много ефеката, што је умногоме охрабрило непријатеље и убрзало слом српске офанзиве. Многи војници и официри су заробљени, а хиљаде нових пушака било је изгубљено.³¹

* * *

Епизода са набавком пушака за Србију, основног наоружања модерне војске, показује колико је свака војна набавка, у основи, политичко питање. Они ратни успеси које је Србија постигла 1912–1914. године били су резултат квалитетних припрема вршених током претходне две деценије. Да су припреме биле боље успеси су можда могли бити трајнији и плаћени нижом ценом.

Први аспект проблема чинило је благовремено и недвосмислено међународно политичко позиционирање Србије, што није било ни лак ни брз процес. Владавина последњих Обреновића, пуна непредвидивих преокрета, није Србију представљала као поузданог партнера. Таква Србија највише је одговарала Бечу. Осцилирање Ср-

29 Исто, 482-489.

30 Исто, 489-490.

31 Милићевић М., *На погрешној обали. Пораз трупа Тимочке дивизије у бици код Чеврнтије (на Легету) 6. септембра 1914. године*, 66-68.

бије између средњоевропских царевина и Русије стварало је тешко предвидив генерални политички оквир у коме је требало доносити одлуке и склапати споразуме. Када су радикали били у успону трајало је приближавање Русији, када би краљ Милан и напредњаци водили спољну политику, Србија је опет падала у сенку Хабзбурга. У таквим периодима залудно је било надати се разумевању од стране Русије.

Други аспект чинила је привредна и финансијска стабилност, јер свака војна набавка има и своју комерцијалну страну. Као што грађа показује, и као што је српским дипломатама више пута јасно речено: нема пушака без новаца. Знајући то, Беч је све чинио да умањи кредибилност Србије и учини је привредно, политички и војно зависном од Аустроугарске. Ипак, чињеница да је продаја оружја увек и уносан посао отворила је могућност набавке пушака из Немачке, која крајем 19. века није била толико увучена у балканску политику колико Хабзбуршка монархија. Али, то је Србију удаљило од Русије све до смене династија у Мајском преврату 1903. године. Тек тада су створени услови да Србија поново почне да стиче поверење Руске империје.

Трећи аспект је војни, односно – технички квалитет и компатибилност наоружања. Није ни једноставно ни мудро имати војску наоружану различитим типовима оружја и зависити потпуно од његовог увоза. Поред тога, пушка мало вреди уколико војник нема поверења у њу, а оно се постиже само ако се војска добро увежба управо на том моделу и ако њиме однесе и неке победе. Пораз српске војске у Срему 1914. године, осим лоших политичких и војних процена, био је узрокован и непознавањем нове пушке и неувежбанашћу српских војника на њој. Руске пушке су стигле прекасно за квалитетну обуку, за шта су, пре свих, одговорни доносиоци политичких одлука у Србији и Русији. Поучени ранијим лошим искуствима са Бугарском и Србијом, Руси су дуго чекали да се увере у правац српске политике. Шта ће Срби учинити са својим оружјем дефинитивно је постало јасно тек у лето 1914. године, када су аустроугарски пројектили почели да пљуште по Београду. Са те тачке више није било повратка, али то сазнање је скупо плаћено.

Најзад, можемо се запитати и да ли су, с обзиром на резултате, напори Србије били узалудни? Тешко да се уништење двеју српских краљевина 1915. године могло избећи. Био је то један од главних ратних циљева Аустроугарске и само је било питање тренутка и околности које ће владајући кругови у Бечу изабрати за спровођење своје

намере. Обрачун је био изванредно деценијама пре Принципових пуцњева, барем од окупације Босне и Херцеговине 1878. године. Србија је једино могла да се не заваља да ће задобити трајну наклоност северног суседа и да се на време припрема за неизбежно. Да тражи савезнике. Да привредно и финансијски јача. Да гради свој међународни кредибилитет. Као главна препрека таквој политици показала се владајућа династија и круг њених поузданика у Србији, што је водило крвавом расплету. Колико су спољна и унутрашња политика малих држава повезане види се управо на примеру Србије на прелазу два века. Требало је имати не само проницљивости и далековидости, него још више смелости, да би се на време увидело да сви путеви Србију воде истом исходу: пушку у шаке, па у шуму!